

Koós Anna

A NEM KÍVÁNT HAGYATÉK

Útmutató aktualitás

Ennek az írásnak *à propos*-ját életemnek az a sajátossága adja, hogy közel harminc évet itt, Budapesten, majd huszonöt évet New Yorkban töltöttem. Budapesten nőttem fel, és New Yorkban neveltem fel a gyerekeimet. Gondolkodásomra rányomta bélyegét a kívülállás, következésképpen az a kérdés foglalkoztatott sokat, hogy képes-e kilátni az ember a saját körülményeiből, vagyis ismeri-e, ismerheti-e tetteinek következményeit, illetve képes-e felismerni a közeledő veszélyt. A történeti példák általában arról szólnak, hogy az ember minden igyekezete ellenére alulmarad, hiába az intő példa, hiába az emlékezet. Erősebbnek bizonyul az a tényező, hogy a cselekvés, az élet folyamatos jelen időben zajlik, amit más néven úgy ismerünk, mint a korszak, a korszellem, a korabeli tudás határai. Ezt számomra Budapesten 1948-tól 1976-ig a hidegháborús proletárdiktatúra jelentette, New Yorkban 1977-től 2002-ig a vietnami háborúban kapott sebeit nyalogató, még mindig hidegháborús hangulatban fegyverkező, a feketétet és az indiánokat a polgárjogi törvényhozás ellenére is visszaszorító névleges demokrácia. A kilencvenes években a régről ismerős diktatórikus jegyekhez hasonló jelenségekre lettem figyelmes, mint például a gyülekezési szabadság korlátozása, a középületek elkerítése a nyilvánosságtól, hogy csak a legszembeszökőbbeket említsem. Talán pakolni kéne – pedig ekkorra már tudtam, nem lehet kiszaladni a világból. Viszont találtam több kiváló gondolkodót, akiknek elemzéseit követve megtanultam olvasni a sorok között. Ez az egyéni vélemény szabadság szellemiségének a körébe tartozik.

Mégis mindig ott motoszkált bennem a történetekkel kapcsolatos lelkiismeret, mikor és meddig vagyok felelősnek tartható pusztán azért, mert valahol élek; a náci Németország állampolgárainak lehetett-e nem tudniuk arról, hogy mi is történik körülöttnök. A kérdés bonyolult, de egyszerűbbnek látszik, mint a proletárdiktatúrával egyetértők sorsáról való gondolkodás, tudniillik a náci birodalom tevékenységéről az egész világ előtt egyöntetűen nyilvánvaló, hogy gonosztett volt. Véleményem szerint a proletárdiktatúráé is. De aki benne élt, illetve aki aktív szerepet játszott benne, az nem feltétlenül így látja. Bár a szüleim már nem élnek, közéjük tartoztak, jóllehet születésem, illetve főként 1953 előtti részvételük konkrét részleteiről sokáig nem tudtam. Rettenetes az a világ, ahol a szülők nem adhatják át gyerekeiknek a tudásukat, az élettapasztalatukat. De az örökség, akarva-akaratlanul, jobban mondva ez esetben kimondatlanul is átszáll az utódokra. Kérdés, mit kezd vele az utód, mit kezdek vele én.

Érdeklődésem során többször találkoztam azzal a felfogással, ami nemcsak úgy szól, hogy kontextusában ajánlatos nézni a múltban lezajlott eseményeket, hiszen ezt én is tudom, hanem egyenesen arra intett, hogy csínján bánjak azzal az esettel, amikor az egyén, nevezetesen anyám, „belekeveredett” az államvédelmi hatóság kötelékébe. Mint ha a múlt felidézésének záloga az empátia volna. Az empatikus megközelítést csapdáznak tartom bizonyos szélsőséges helyzetekben – ilyen lenne anyámé 1946-tól 1952-ig. Ezért nem keresem a pszichológiai „kórképet” sem – például illenék anyámra a fanatizálhatóságra való hajlam, a mindenáron megfelelni, teljesíteni akarás és készség, de ezek a feltételek a sztálinizmus híveiből kialakítható spektrumnak csak egyik végletét

mutatják, és nem ismervei a somér¹ összejöveteleken elképzelt s 1945 után egyszer csak beteljesülni látszó új világ érdekében szabadon és önként vállalt munkának a politikai rendőrségen. Más megfogalmazásban, a pszichológiai kórkép úgy működik, mint a kedélyt javító látszatgyógyszer: megnyugtat. Ehelyett a kevés rendelkezésemre álló írott anyagból kiindulva, néhány személyes beszélgetésre és saját emlékeimre támaszkodva, a „hagyaték” feltérképezésére tettem kísérletet, amelynek útjai hol erre, hol arra kanyarognak – a gondolkodás során több utat is megnyitnak, némelyik nem is közvetlenül a témához tartozik.

A példának felhozott szövegekről természetesen nem gondolom, hogy a korszakot önmagukban és kizárólagosan képviselik, de hiszem, hogy ezek is hozzájárultak a hamis tudat kialakításához. A példákat konkrétságukban és nem elvonatkoztatott jelképes mivoltukban használok. Esetleges tárgyi tévedéseimért előre is az Olvasó elnézését kérem, és nem veszem sértésnek, ha ki-ki korrigálja, bár bevallom, igyekeztem. A könyvben szereplő beszélgetéseket emlékezetből idézem fel, remélem, pontosan. Senkit sem „nyúztam”, mindenkitől elfogadtam annyit, amennyit hajlandó volt elmondani. Hasonlóképpen jártam el az archívumokban is. Nem erőszakoskodtam, és nem is jutottam hozzá a teljes fennmaradt anyaghoz. De ahhoz elegendő iratot olvashattam el, hogy megrendítő ellentmondást fedezzek fel a szövegek tartalma és a gyerekkoromból anyámról őrzött kép között. Mivel éppen ez az az ellentmondás, amit nem tudok elfogadni, nemhogy feloldani, úgy döntöttem, hogy nem esettanulmányon, de nem is monográfián dolgozom, hanem annak az egyenetlen folyamatnak a leírásán, ahogyan a szüleim tevékenységének, vagyis élettörténeti hagyatékomnak a megismeréséhez hozzájutottam, sok félreértés árán megértettem. Nem tudom, hogy valaha is egyetértettünk volna-e, már fiatalon sem a napi politikai életben való részvétel érdekelt, mégis a történet része volnék.

A múlt feldolgozásának másik végén jelenik meg az a kérdés, hogy történhetett volna-e másként, illetve ki, kik mozgatták az eseményeket. Ide kívánczik Hannah Arendt gondolata, amely a történelmi megismerhetőség problémaköréhez kapcsolódik: *„A történelemnek, ennek a kezdet és vég nélküli nagy történetnek politika előtti és történelem előtti feltétele az, hogy minden egyes személynek a születéstől a halálig tartó élete tulajdonképpen az elejétől a végéig elmesélhető, mint egy történet. Viszont azért meséli minden ember élete a saját történetét, és a történelem végső soron azért válik az emberiség mesekönyvévé, amelyben sokan szerepelnek, és beszélnek, de kézzelfogható szerzők nincsenek, mert az egyes ember élete és a történelem is emberi tett eredménye.”*²

Kaddis helyett rekviem

Negyvenkét éves korában véget vetett életének az anyám. Akkor én már közelebb jártam a huszonegyhez, és majdnem egy esztendeje elköltöztem otthonról. Éva húgom

¹ „A Hasomér Hacáir a század elején alakult, részben Bécsben és Galíciában, majd sorra a többi közép-európai országban, többek között Magyarországon is. Hamarosan egy cionista ideológiájú, cserkészmozgalomhoz hasonló ifjúsági szervezetnek lett a mintája. Ez az Ifjú Örök csapata, a Hasomér Hacáir [...] három alapelve támaszkodik: a szociális egyenlőségre, a nemzeti önállóságra és a zsidó eszmei és kulturális értékek fejlesztésének gondolatára.” Mezei András: ELŐSZÓ. In: Ávihu Ronén: HARC AZ ÉLETÉRT. CIONISTA (SOMÉR) ELLENÁLLÁS BUDAPESTEN 1944. Belvárosi Könyvkiadó, 1998. 5. o.

² „That every individual life between birth and death can eventually be told as a story with beginning and end is the pre-political and prehistorical condition of history, the great story without beginning and end. But the reason why each human life tells its story and why history ultimately becomes the storybook of mankind, with many actors and speakers and yet without any tangible authors, is that both are the outcome of action.” Hannah Arendt: THE HUMAN CONDITION (AZ EMBERI LÉT FELTÉTELE). The University of Chicago Press, 1958. 184. o. (Ford. Koós Anna.)

még csak tizenkét éves volt. A halotti anyakönyvi kivonatban 1968. október harmadika szerepel, bár apám kézzel írott feljegyzése szerint másodikán történt, öcsém, Péter tizenhetedik születésnapján. Én is így tudtam. Anyánk egyedül volt otthon, amikor apánk ruhásszekrényéből elővette a revolvert, s néhány lépéssel odébb, a fürdőszobában maga ellen fordította. Apánk azt mondta, legalábbis nekem, hogy miután az anyatok meghúzta a ravaszt, a golyó áthatolt az orcáján. A vérnyomok a hallon át az előszobából a konyhába vezettek. A nyitott sütőből ömlő gáz szaga csak órák múlva szelőlőzött ki a lakásból. Anyánk nyilván odacipelte a nagydunyhát, hogy ne a hideg kőpadlóra kelljen feküdnie, mielőtt magára húzza a takarót.

Egy este, évekkel azelőtt, egyedül voltunk otthon hárman gyerekek. Anyánk egyetemi előadásra ment, apánk szokásához híven túlórázott, Mama pedig, aki korát és ragaszkodását tekintve a nagyanyánk lehetett volna, bár nem volt rokonunk, kimenőt adott magának. Csak akkor vettük észre, mármint az öcsém és én, hogy a hígunk az asztalra állva apánk szekrényében turkált az akasztós rész feletti polcon, amikor felkiáltott: „Nézd csak, mi van itt?!” Egy revolver hevert a kalap alatt. Éjfél körül én még mindig olvastam, de már majdnem mindenki elvonult, és apám is alváshoz készülődött, amikor néhány szót váltottunk. Elmeséltem a történeteket, amire ő azt mondta, hogy hivatalból kapott fegyvert – nem kérdeztem meg, hogy az mit jelent –, ám nem tarthatja a munkahelyén, a Magyar Televíziónál, mert az új irodájában nincsen páncélszekrény. Azzal kitéte az asztalra, szétszedte, és megmutatta, hogy a forgóban üres a tár. Ettől kezdve kulcsra zárta a szekrény ajtaját, ahol nemcsak az ő ruhái lógtak, hanem a mi naftalinszagú télikabátjaink is. Ha valamelyik évben korán hidegre fordult az idő, és Mama nem tudta telefonon utolérni apánkat, nem fértünk hozzá a kabátokhoz, mert a kulcsot mindig magánál hordta. Lehet, hogy aznap véletlenül benne felejtette a zárban? Létezett a kulcsból még egy példány? Töltve volt a revolver? Vagy talán az anyám értett a fegyver használatához?

Anyám felnőtt fejjel diplomázott az ELTE magyar–történelem szakán 1967-ben vagy 1968-ban. Egyetemi tanulmányait esti tagozaton végezte, munka után rendszeresen éjszakázva. Emlékszem rá, hogy szedett egy bizonyos kéz alatt is kapható idegnyugtatót – Seduxen cseppeket –, a barna üvegcset a saját szekrényében tartotta. 1968 nyarán „beutalták” a Kútvolgyi úti kórház idegosztályára. Augusztusi keltezésű levelében azt írta unokatestvérének Venezuelába, hogy „Pesten kiváló ideggyógyászok vannak, akik még engem is rendbe hoztak”. Nekem nem volt nyilvánvaló a diagnózis – mániás depresszió –, de az sem, hogy kezelésre szorult volna. Az viszont nyilvánvaló volt mindenki számára, aki akkoriban ismerte, hogy lelkesedett a prágai tavaszért. Augusztus 21-e után tiltakozott a Varsói Szerződés tagállamainak csehszlovákiai bevonulása ellen. Utólag kiderült, hogy egyik kolléganője, akivel a Kossuth Könyvkiadóban dolgozott, leszedte a hivatali faliújságról anyánk nyílt levelét. Nyilván féltette régi barátjánőjét a lehetséges következményektől. Az óvintézkedések közé tartozhatott az is, hogy röviddel ezután anyánk zárt osztályra került, ahol altató, illetve dekoncentráló hatású gyógyszerkezelést kapott. Az első látogatáskor olyan kába volt, hogy még járni is alig tudott, a következő alkalommal viszont könnyörgött, hogy sétáljunk vele haza. Furcsán mutatott pongyolában a villamoson. A kórházból való lelépés másnapján az apám, de lehet, hogy a nagynéném visszavitette. Szeptember vége felé hazaengedték, s mivel munkára még alkalmatlan volt, otthon lábadozott. A gyerekek iskolába jártak, apám dolgozott napközben. A Mama, aki addigra 68 éves is elmúlt, már csak hetente két délelőttöt töltött náluk. Anyám megfázott. Egy csütörtöki napon telefonált, hogy látogassam meg. Kora délután felszaladtam, friss teát készítettem, beszélgettünk. Most

is, mint mindig, ha nátha gyötörte, keskeny orrát pirosra fújta. Aznap behajtva tartotta a rücskös üvegtáblás dupla ajtót, akárcsak gyerekkorunkban télen, amikor a szénnel megrakott sárga cserépkályha nem tudta átfűteni egyszerre mind a két szobát a hallból, a szüleimnél felállított kis vaskályha pedig nem sokáig tartotta a meleget, ráadásul sohasem utaltak ki elég fát. Különös volt a tekintete – a két sötét karika fölött tágára nyílt szürke szeme követte a mozdulataimat –, lenyomtam a kilincset, és az ajtó záródó részén át visszanéztem rá. A nagydunyha alatt feküdt, a nappalra szokás szerint összecukott piros posztós dupla ágyon.

Pár nap múlva öcsém a tervezettnél korábban ment haza a gimnáziumból. Anyánk már holtan feküdt a konyhakövön – a nagydunyhába takarózva, távol a fürdőszobától. Mellette a hamutartóban elnyomott csikk. Füstszűrős Fecske. Rég nem Tervet, de már nem is Kossuthot szívott. A tűzhelyből ömlött a gáz. A hír, hogy menjek haza sürgősen, mert baleset történt, az Egyetemi Színpad irodáján ért utol, ahova a délutáni angol irodalom szeminárium után minden különösebb ok nélkül benéztem. Mire hazáértem, beesteledett, már a holttestét is elszállították a mentősök. Sem a gyerekekre, sem a Mamára nem emlékszem, hogy ott lettek volna. Feltörölgettem a padlóról a vérnyomokat a fürdőszoba és a konyha között a hallban – az apám ott ült szótlanul, fejét karjára hajtva, szokásos helyén az asztalnál, a még mindig nyitott ajtajú szekrény előtt. Búcsúlevélről nem tudott. A *Stern* magazin hevert a hideg szobában, az ablak melletti kisasztalon – a prágai eseményeket bemutató fotóriportnál volt kinyitva. Akkoriban nyilvánvalónak látszott, hogy a sarki árusnál nem kapható, de még a könyvtárakban sem hozzáférhető, tulajdonképpen tiltott külföldi újságok tényfeltárása rácáfol a helyi hírek „igazmondására”. Anyám szó szerint hét nyelven tudott írni-olvasni – németül, franciául, olaszul, angolul, oroszul, spanyolul és portugálul. Eredetiben olvasta a nyugati sajtót, amire a szerkesztőség hivatalból előfizetett, s aminek nyersfordításban havonta megjelenő szemléje kézről kézre járt. A belső használatra sokszorosított, összetűzött stencillapok csomagolópapír fedelén piros tintával és nyomtatott nagybetűvel az állt, hogy **S Z I G O R Ú A N B I Z A L M A S**. Apám szorgalmazta a „bizalmas”-t, mert a magyaron kívül más nyelven nem beszélt.

A Farkasréti temetőben búcsúztattuk el anyánkat – apám feljegyzése szerint október 10-én. Nem volt elég az ilyenkor természetes szomorúság, külön kint okozott a látvány – a ravatalon ott feküdt a teste, nem lehetett nem ránézni megmerevedett, ép arcára. Meghökkengett az élettelenység, de ugyanakkor az is eszembe jutott, amit apám mondott – a golyó áthatolt az orcáján. Hármunkat, gyerekeket mellé állítottak, zavarunkban nevetéssel küszködtünk. A távolban, velünk szemben, idegenek álltak. Körbefogták a teret. Nyilván mondtak beszédet is, semmire sem emlékszem. Vajon miért helyezték koporsóba, ha úgyszólván tudták, hogy el lesz hamvasztva, és egy tenyérnyi kőtáblába vésik majd a nevé? Nem láttam a kolumbáriumban semmiféle urnát, és azt sem hiszem el, hogy a hamvait ott őrizték volna. Ki őrizte volna? Testét a krematórium tüze porlasztotta el, szellemét és lelkét pedig az a pokoljárás örölte fel, amiről velünk soha nem beszélt. 1945-től 1952-ig dolgozott az államvédelem kötelékében. Az 1953-as évet magánzárkában töltötte. Ekkorra már ketten is megszülettünk gyerekek.

A szüleim magukkal vitték ki nem mondott, elhallgatott, feldolgozatlan tudásukat, ha a sírba nem is, a lángokba. Amikor Farkasréten lejárt – apám feljegyzése szerint az 1665-833, 18. tábla, 1. sor, 104. sz. alatt – a temetői dobozbér, tartalmát, gondolom, kiszórták a szemétkébe. Ahelyett, hogy anyám hamvai elkeveredtek volna legalább a vándor járta út porával. Mint a költő mondja, ezúttal Jacob Glatstein:

„*Et bien que tout soit dévasté
Je cherche la poussière en ta poussière
Vie juive désolée.*”³

„*S ha minden semmivé lett
Poraidat keresem a porban
Sanyarú zsidó élet.*”

Apám úgy vélte, hogy egy ősi bölcsességre hivatkozik, amikor végrendelkezésképpen a közismert szavakat idézte: porból lettünk, s porrá leszünk. Nem olvasta Mózesnél: „*Ország verítékével egyed a te kenyeredet, míglen visszatérsz a földbe, mert abból vétettél: mert por vagy te s ismét porrá leszel.*” (I Móz, 3:19.) Saját kérésére hamvait szétszórták a szélben. Az óbudai temetőben ez úgy zajlik, hogy a halottbúcsúztató beszédek után a hamvakat egy gép az erre kijelölt helyre fújja, onnan pedig víz mossa le egy kör alakú betonlejtő közepén a lefolyóba. A virágot a betonlejtő oldalára helyeznék a gyászolók, de mivel ez messzebb van, mint ameddig a karjuk ér, kénytelenek odahajítani. Amikor néhány évvel ezelőtt az apámmal egyidős, ugyancsak nyolcvanéves Manyit elkísértem a férje sírjához az óbudai temetőbe, megálltunk a lejtő mellett. Manyi ismerte a szokásokat. A virágot, melyet reggel a kertből szedett, most szétszóratta velem. A helyett, hogy apám hamvait elásták volna egy fa tövébe, ahova elvihetném az unokáit, és legalább a fát megszólíthatnám.

Már több mint egy évtizede New Yorkban élek, mire én is betöltöttem a negyvenkettedik életévemet. Akkor sirattam el az anyámat. Késő este, esős, szeles időben Manhattan sziget déli részén bicikliztem hazafelé a munkából, és egyszer csak rám tört a sírhatnék. Pedig többnyire danolászva, gajdolva pedáloztam az elnéptelenedett kanyargós utcákon, ami elfeledtette velem a viszontagságos időjárást, különösen éjszaka, amikor feltűnés nélkül lehetett akár hamisan is énekelni.

Néhány éven át az a tévképzet járt a fejemben, mintha kölcsönidőn élnék, mintha nem járna a lányának több idő, mint amennyi az anyjának kijutott. Feltételezéseimben az anyám áldozatként jelent meg. Mint továbbélő, természetesen arra vártam választ, hogy vajon elkerülhette volna-e a korai halált. Valahányszor eszembe jutott, elfogott a tehetetlenség. Értelmetlen és megfejthetetlen halálának emlékére ráakodott a gyakran látott igazságtalanságok, a megmagyarázhatatlan jelenségek élménye. Mindezt rávetítve úgy rendeztem el magamban az öngyilkosságát, hogy a „kor” végzett vele, amelybe mintha nem lett volna beleszólása, és amellyel szemben védtelen lett volna. Ezt az én élettapasztalatom mondatta velem, nem az anyámé – ő a saját élettapasztalatát nem osztotta meg velem, még a történekről is hallgatott.

A szétszórt nemzedék

Engem a művészetet vonzott – a film, a színház, a képek és az irodalom – mint életforma, mint olyan tevékenység, amely egyrészt kívül marad minden olyan érdekszférán, melyet a hatalmi és a politikai rend képvisel, másrészt nem a környező társadalom elvárásainak igyekszik megfelelni, nem a sikert, nem a beilleszkedést keresi, hanem a megformálandó anyag, nyelv útjait követi. A népszerűségért az alkotás szabadságának elvesztésével fizetünk. A látszat csal – nem igaz, hogy minél sikeresebb egy művész, annál nagyobb a szabadsága. Számításomat, melyet természetesen nem programszerű,

³ Mottóként idézi Henri Minczeles a *VOYAGE DANS LE MONDE DU YIDDISHLAND* (ÚTAZÁS A JIDDISLAND VILÁGÁBAN) című írásában. Az írás előszó a Gérard Silvain gyűjtéséből származó képeslap-válogatáshoz. A képeslapokat a XIX. és a XX. század fordulóján készült fényképekről sokszorosították. Gérard Silvain–Henri Minczeles: *YIDDISHLAND*. Éditions Hazan, Paris, 1999. (Ford. K. A.)

de nem is tudat alatti vágyak vezéreltek, áthúzta a magyar kultúrpolitika hatvanas–hetvenes évekbeli változata, amely a „támogatott, túrt, tiltott” kategóriákba sorolva kriminalizálta és politizálta a művészeket. A társadalmon kívül élő személyeket nem tűrte meg ez a rend – az emberek sokféleségének jelenségét az arctalan tömegek fogalmára redukálta, az egyetértésen kívül pedig mást nem fogadott el. Ideológiája, amelylyel egyet kellett volna érteni, mindenre kiterjedt – még elutasított formájában is igyekezett leszűkíteni, de legalábbis megszabni az egyéni gondolkodás határait. Márpedig gondolkodásra csak az egyén képes, a tömeg nem.

Ahol emberek százezrei ugyanazt gondolják, és ugyanúgy látnak, ott az ember személyes méltóságán esik csorba. Nem azért különböznénk egymástól, hogy lelkületünk, tehetségünk, alkotókészségünk a legkisebb közös nevező szintjén uniformizálódjon. Hannah Arendt *AZ EMBERI LÉT FELTÉTELE* című értekezésében a *vita activa* három formáját tárgyalja – ezek a munka, az alkotás és a cselekedet. A harmadik s egyben a legösszetettebb kategória, „*az emberi tett feltétele*”, írja Arendt, „*a pluralitás, ugyanis mindannyian azonosak vagyunk, vagyis emberek, ám oly módon, hogy senki sem azonos senkivel, aki korábban élt, aki most él vagy aki majd ezután él*”.⁴ Az arendti pluralitás hiányának tulajdonítható többek között a sokaság egyként viselkedése. Ennek a jelenségnek többféle közvetlen kiváltó oka lehet – ilyen a pénz, a népszerűség és a divat követelményeihez igazodás kényszere, de ilyen a megfélemlítettség is. A következmény pedig olyan egyeduralomhoz hasonlít, amely kiközösíti, a nyilvános szféra peremére szorítja azokat, akik például nem a fogyasztói életvitelt eszményítik, de akik nem is terrorizálhatók, akik a szó konkrét és elvont értelmében más nyelven beszélnek. Én az „idegen nyelvűekhez” tartozva választottam és vállaltam a kilépést, a kívülállást, a kívülrekedtséget Budapesten a késő hatvanas, kora hetvenes, New Yorkban pedig a késő hetvenes, illetve a nyolcvanas–kilencvenes években. Ezen 1989 sem változtatott.

1976-ban kivándoroltam az országból – színházastul, családotstul. Az évek során társalapítóként vettem részt Halász Péterrel együtt a Kassák Ház Stúdió/lakásszínház, Dohány utca/Squat theatre/kirakatszínház munkájában. Eleinte, 1969 és 1971 között a Kassák Lajos Művelődési Házban és egy alkalommal a XIV. kerületi Rózsavölgyi Szabadtéri Színpadon játszottunk. Miután a hatóságok eltiltottak minket a nyilvános szerepléstől, ismerősök és barátok lakásán „vendég”-szerepeltünk 1972–1975-ben. Az előadások zömét azonban a mi lakásunkon, a Dohány utca 20. negyedik emeletén tartottuk – egy hosszú előszoba végén két egymásba nyíló nagyméretű szobában. Keresztük a kibúvót a tiltás alól, és rátaláltunk a második nyilvánosság helyszíneire. 1972 nyarán Surány határában táboroztunk egy már nem működő homokbányában, ahol a megbontott földben három homokfal egy amfiteátrumhoz hasonló teret alakított ki maga előtt. Jelképes akciókkal próbálkoztunk, és korábbi színházi előadások rögtönzött „külszíni” adaptálásán dolgoztunk a Kovács István Stúdió tagjaival együtt.⁵ Egy évre rá, 1973-ban Galántai György meghívására felléptünk a balatonboglári kápolnában rendezett tárlatsorozaton. Két júniusi vasárnap reggel, 1974-ben, a szentendrei rév kikötőjében a menetrend szerinti hajójáráttal érkező nézők partraszállását vártuk,

⁴ „*Plurality is the condition of human action because we are all the same, that is, human, in such a way that nobody is ever the same as anyone else who ever lived, lives, or will live.*” Arendt: i. m. 8. o.

⁵ A Kovács István Stúdiót Najmányi László alapította. A társulathoz tartozott ifj. Rajk László is, aki Pikler Emmi csecsemőotthonában Kovács István néven szerepelt a nyilvánántartásban.

jobban mondva, várta a mesebeli Zöld és Kék Lovag, akik személyes védelmükről biztosították a sétáló közönség apraját és nagyját. Sikerült visszaverniük, hogy mást ne mondjak, az erdő sűrűjéből váratlanul felbukkanó szaracénok támadását.

A berlini fal kiárusítását követő években, 1989 után, a tisztázandók tisztázásában, ha volt ilyen, nem vettem részt – nem itt éltem. 1992-ben, tizenhat évi távollét után először érkeztem rövid budapesti látogatásra. Vendéglátóm a korábbi nevét visszanyert sugárút, az Andrassy út 56. számú házban lakott. A kocsi, amely a repülőtérről a városba hozott, csak két házzal odébb tudott parkolni. Az autóból kilépve egy márványtábla előtt találtam magam. Elolvastam, és megtudtam, hogy a negyvenes években ez az épület – az Andrassy út 60. – a nyilaskeresztes párt székháza volt, az épülettömb pincehalózata pedig gyűjtőhelyiség és börtön. Feldúlt, hogy az emléktábla nem az ártatlan áldozatokra emlékeztetett, hanem a pusztítókra, ugyanis nem azt mondta, hogy „itt sínylődtek”, hanem hogy „itt működött”. Számomra csak tíz évvel később derült ki – időközben még az emléktáblát is kijavították –, hogy 1945-ben a Politikai Rendőrség ugyanitt rendezte be főhadiszállását, s mi több, ifjúkorukban a szüleim ide jártak dolgozni. Lehetséges, hogy nyolc évvel később anyámat ugyancsak a Sztálin út 60.-ba vitték kihallgatásra?⁶

A „trockista elhajlás” vádjával meggyanúsított Szász Bélát, a Földművelésügyi Minisztérium Sajtóosztályának vezetőjét 1949 májusában tartóztatták le. Visszaemlékezéseiben így ír erről az épületről: „*A kocsi az Andrassy út 60. előtt állt meg. Ez a ház 1945 előtt a nyilaskeresztes párt, a magyarországi fasizmus fellegrája volt. 1945-ben a politikai rendőrség foglalta el, s lassacskán – akárcsak a kommunista pártközpont – elnyelte a szomszédos házakat, aztán az egész épülettömböt, majd végül a tömböt U alakban körülölelő mellékutakból is kitelepítette a bérkaszárnnyak lakóit. A bejáratokat és utcasarkokat géppisztolyos, egyenruhás őrök vigyázták, az Andrassy úti járdát pedig oszlopcskákra szerelt nehéz lánc kerítette el a népi demokrácia polgárai elől.*”⁷

Koncepciók perekről természetesen hallottam, de azokat a személyi kultusz és a Gulag bűneinek tudtam be. Nem tudtam, hogy Budapesten helyileg hol zajlottak a kirakatpercek, ha egyáltalán „zajlottak”, s az a kevés szóbeszéd és célozgatás, amit erről hallani lehetett, kibogozhatatlan, érthetetlen ködfelhőként ült az emlékezetemben. Már csak azért is, mert Magyarországon mindig névtelen és formátlan maradt az, amivel szembeszállhatott volna az ember, míg New York-i életben megtanultam, hogy ezt sokkal pontosabban is meg lehet fogalmazni. Onnan ide visszazelve egyszerűen fel nem merült bennem, hogy anyám bármilyen szerepet játszhatott volna, teszem azt a Rajk-perben, elvégre az ötvenes években ő is börtönbe került. Olyan keveset tudtam róla, és azt is olyan pontatlanul, hogy fiatal felnőtt gyerekeimnek nem tudtam kielé-

⁶ Sem a dokumentumokból, sem az olvasmányokból nem derül ki, hogy pontosan hol tartották fogva. 1953-ban a kőbányai Gyűjtőfogház és a Fő utcai börtön jöhetett számításba, bár működtek fegyházak a Markó és a Conti utcában is. Az Andrassy út 60. számú „[É]pületet 1951-ben államosították, ezt követően kezelői jogát a Közép-magyarországi Boripari Tröszt kapta meg”. Keresztessy Csaba: ANDRÁSSY ÚT 60. A HÁZAK NEM BŰNÖSÖK. Rövid történeti áttekintés. Internet. Lásd még Karsai László–Varga László: Az ÁTÖLTÖZÉS-SZOBÁ HAZUDIK, A HORROR HÁZA. In: *Hetek*, Országos Közéleti Hetilap, VI. évf., 18. sz., 2002. május 3.

⁷ Szász Béla: MINDEN KÉNYSZER NÉLKÜL. Európa, 1989. 21. o. A kötet utószavát és a jegyzeteket dr. Zinner Tibor írta. A memoár 1963-ban jelent meg Londonban. A nyolcvanas években, úgy tudom, szamizdat kiadásban már Magyarországon is hozzáférhető volt. Nemrég meglepőde tapasztaltam, hogy a Fő utca és a Gyorskocsi utca sarkán, a rendőrség hírhedt épületénél „a járdát... oszlopcskákra szerelt nehéz lánc keríti el a... demokrácia polgárai elől”.

gító választ adni arra, hogy tulajdonképpen miért ítélték el anyámat, milyen hosszú börtönbüntetését szabták ki rá, illetve miért is lett öngyilkos 1968-ban.

Részemről a magyarázatot, részükről a megértést az is nehezítette, hogy ők New Yorkban nőttek fel. Ezzel kapcsolatban nem a közoktatás alacsony színvonalára, nem az általános tudatlanságra, de nem is az Újvilágra jellemző naivitásra gondolok. Egyébként is, a gyerekek kiemelt városi iskolákba jártak. Osztály- és évfolyamtársaiktól anynyiban elkülönülten nőttek fel, amennyiben színházi tevékenységünk felszálló ágában tapasztalták az alkotói közösség biztosította belső szabadságot, annak minden ellentmondásával, beleértve még az elkerülhetetlen felbomlás visszásságait is. Az 1985 utáni évtizedben, amikor, úgymond, magamra maradtam velük, minden szorgalmam ellenére is csak szerényen tudtunk megélni. A gyerekek ekkoriban találkoztak, s velük együtt én is, a még a hatvanas években meghirdetett, de már a hetvenes évek végén kinevetett életfilozófia – aki iparkodik, annak „jár” lakás, ház, autó, két-gyerekes-egyeb, azaz „az amerikai álom” – nevében nyíltan vagy burkoltan rasszista rablógazdálkodás áldozataival, a szomszédainkkal és a szüntelenül érkező bevándorlókkal, a helyzetükből fakadó megalázottsággal. Példámmal igyekeztem elérni, hogy a gyerekek ne beolvadni, hanem gondolkodni tanuljanak meg, ne hasonulni akarjanak a környezetükhöz, hanem tartsanak kétlépésnyi – kritikus – távolságot. Hosszú évek olvasmányai során magam is az egyik ámulatból a másikba estem. Végeláthatatlan tanulmányokba fogtam, meg akartam ismerni az ott történeteket, a számtalan indián törzs sorsát, a megannyi vizsályt, a rabszolgavilág hétköznapi vetületét, mindezek mai visszhangját, továbbélését.

Minél inkább elmélyedtem az Újvilág szembeszökő igazságtalanságainak megemészthetetlen ismereteiben, annál távolabbra került az amúgy sem ismert családi múlt. A szüleim hagyatékából nem volt mire támaszkodni – egy-két fénykép, képeslap, papírdarab, anekdota és az együttélés emlékei kivételével nem maradt utánuk semmi. Feltehetően észre sem vették, hogy megszűnik majd a folytatolagosság, s bennem is csak most tudatosodik, hogy idegenség tátong közöttünk. Nehéz lesz a rokonság közös nevezőjére hozni az immár felnőtt ifjú gyerekeim és az immár elhunyt szüleim egymástól különböző nézőpontjait. Nehéz lesz kontextusba helyezni, de akár csak elmagyarázni, hogy mi is történt itt, mit is csinált fiatal korában az a kedves, szelíd nagypapa, nevezetesen apám, aki egy balatoni kert alatti ösvényen fényesre suvickolt cipőben és nadrágját élére vasalt öltönyben sétált unokájával 1985-ben – a lányom ezt a számára mulatságosan szurreális emléket őrzi róla –, vagy mi történt azzal a magas homlokú, kreol bőrű, okos tekintetű szép fiatal nővel, nagyanyjukkal, anyámmal, akit már csak fényképről ismerhettek meg.

Anyám véget vetett az életének, még mielőtt önálló színházi csoportot hoztunk volna létre a Kassák Házban, s mielőtt felfigyeltek volna ránk az illetékesek, jobban mondván illetéktelenül megfigyelés alá helyeztek volna. Apám soha meg nem nézett volna egy előadásunkat – igaz, színházba sem járt. Ugyanakkor mindketten hozzájárultak annak a hatalmi rendnek a kialakításához, amely éppen az ő gyermekeik nemzedékét tizedelte meg, kergette az örületbe, szórta szanaszét.

Hat éven keresztül, 1969-től 1975-ig tartott a zargatás. A hatóságok megfosztottak minket, azaz színházunkat a nyilvános szerepléshez való jogunktól, megfigyeltették mindennapjainkat, több művészkollégát és nem egy velünk egyidős fiatalembert és leányt sikerült rávenniük arra, hogy a rendőrségen beszámoljanak rólunk, szóban vagy akár írásban. Lehallgatták telefonbeszélgetéseinket, felbontották személyes leveleinket, megakadályozták, hogy munkát vállaljunk. Még a szomszédos szocialista álla-

mokba érvényes útlevelünket⁸ is elvették, és öt évre megtiltották, hogy elhagyjuk az ország területét. Rendelkezésüket azzal indokolták, hogy hivatlan vendégszerelésünk az 1973-as őszi wrocławai színházi fesztiválon „nem magyar állampolgárhoz méltó viselkedés”-nek minősült. Kézzelel festett plakátokon verbuváltunk nézőket a programon kívüli eseményre, amit egy diákokon halljában rögtönöztünk, ahol még színpad sem volt. Lehet, hogy boglári fellépésünk botrányos sajtóvisszhangja már a lengyel hatóságok fülébe is eljutott. Két évvel később, a helsinki egyezmény nyomására született meg az a döntés, hogy a magyar társadalmat ajánlatos megszabadítani a „nemkívánatos elemektől”, köztük színházunktól, barátainktól, családomtól, tőlem. Arra számítottak a hatóságok, amit már a cári rendőrség is tudott: „az emberek – különösen az irodalmárok és tudósok – külföldre távozva felszívódnak, s többé-kevésbé ártalmatlanok lesznek a forradalmi szervezkedés szempontjából”.⁹ De tévedtek abban, hogy mi szervezkedni szerettünk volna, és abban is, hogy felszívódtunk volna. Mindenesetre 1975-ben a kivándorló-útlevél ellenében aláírtuk, hogy állampolgárságunkról lemondunk. A mindössze két gépelt oldalnyi okirat egyszerű kiutazásra volt érvényes, visszatérésre már nem. Kipenderítettésünk azért nem ment ilyen gördülékenyen és ilyen egyértelműen.

Utazhat, nem utazhat

1967 tavaszán a húsz évvel korábban Venezuelába kivándorolt rokonok, anyám nagybátyja és felesége elhatározták, hogy Magyarországon ragadt unokahúgaikkal, anyámmal, Verával és nagynénémmel, Marikával randevúzni fognak. Levélben indítványozták, hogy Crkvenicában, az Adriai-tenger partján töltsenek együtt két hetet. Otthon elhangzott a javaslat: Marika és gyermekei, azaz két unokatestvérem társaságában a mi családunkat képviseljem egyedül én. A férfiak, gondolom, rokonalanság címén tartózkodtak a találkozótól, anyám pedig nem hagyhatott ki ennyi időt az egyetemről, s feltehetően nem akarták a nyakamba varrni a két kisebb testvéremet. Mindebből engem az utazás és a tenger érdekelt volna. Beadtam a majd hognem Nyugatra szóló, de mégsem egészen nyugati – jugoszláv – útlevélkérelmet.¹⁰ Akkoriban az egyetemi évek első év végi kollokviumaira készültem, s már legyeskedtem az ELTE Egyetemi Színpadán. A filmklubban filmezésről volt szó, az Universitas Együttes próbáin pedig színjátszásról. A színiegyüttes *AZ ÖZVEGY KARNYÓÉ* című Csokonai-bohózat wrocławai bemutatójára készült a tavaszi nemzetközi színházi fesztiválon. Mivel a társulat tagjai közül senki sem tudott angolul, a Titkárság vezetőjének, Gáspár Zsuzsának az a remek ötlete támadt, hogy vigyenek magukkal engem tolmácsnak. A két út némileg egybeért volna. Úgy alakult, hogy jugoszláv beutazási kérelmemet az útlevélosztály elutasította. Örültem neki, megoldódott a probléma, és a rokonsággal mit sem törődve utam Lengyelország felé vettem. Életemben először átléptem a határt, emlékszem, valamelyik színész koccintott is rá, amikor a határőrök leszálltak a vonatról, és a szerelvény áthaladt az országok között a senki földjén. Tudtuk, hogy Wrocławban működött Jerzy Grotowski titokzatos Színházi Laboratórium. Úgy emlékszem, hogy *AKROPOLISZ* címmel a

⁸ Az 1970-es években két különböző útlevéllel lehetett külföldre utazni. Az egyik a környező szocialista országokba, a másik a nyugati országokba volt érvényes.

⁹ A. Uljanova-Jelizarova: LENIN. In: Béli László–Krausz Tamás: *ÉLETRAJZOK A BOLSEVIZMUS TÖRTÉNETÉBŐL*. ELTE, 1987. 15. o. Eredeti formájában az idézet az igéket múlt idejű ragozott alakjukban szerepelteti.

¹⁰ Jugoszlávia ebben az időben „semleges” országnak minősült, nem tartozott a Varsói Szerződés tagállamaihoz. Beutazásra külön betétlap jogosította az arra érdemes magyar állampolgárt. A mediterrán tengerparton a nyugati élet élvezetével kecsegtetett a közhangulat, s Olaszországba többféleképpen is át lehetett szökni – úszva vagy a hegyeken át.

koncentrációs táborban elszenvedett életet felidézõ előadás volt műsoron. Mindössze egy tucat nézőnek jutott hely a lágerbarakk egymástól elkülönített pontjain. Sajnos csak két jegyet tudtak adni, azt is a próbára, ami legalább olyan érdekes, ha nem érdekesebb, mint maga az előadás. Igen ám, csakhogy időközben Budapesten apám eljárta a jugoszláviai beutazás ügyében, és telefonon értesített, hogy vissza az egész, megérkezett a passzus. Nem akartam az Adriára utazni, a kegyetlen színház próbáját szerettem volna látni, de mindhiába, mert a szülői kérést nem tagadhattam meg. Viszont lekéstem a katowiczei csatlakozást, és egy magyar ejtőernyős társaságában a vasútállomás postáján töltöttem az éjszakát. Az útra kiszemelt könyvből felolvasást tartottam – Mata Hari kalandjai –, de utasfülkétársam így is elaludt.

Négy évvel később, 1971 tavaszán, már a Kassák Ház Stúdió színeiben meghívást kaptunk az az évi nemzetközi színházi fesztiválra a franciaországi Nancyba, ahol néhányunkat még az Universitas Együttes 1968 körüli vendégszerepléseinek időszakából ismertek. Legutoljára éppen a fent leírt wrocławai látogatás hatására született KZ, A POKOL NYOLCADIK KÖRE című kísérleti színházi előadást mutattuk be Nancyban, melynek versbe szedett szövegét Halász Péter írta. A magyar hatóságok szempontjából azonban megváltozott a helyzetünk, mert a Kassák Házban nem tartoztunk közvetlen pártellenõrzés alá. Mindenesetre beadtuk az útlevélkérelmet. Engem személyes beszélgetésre invitált a Belügyminisztérium illetékese. A számomra természetesen ismeretlen hölgy, aki fogadott, meglepetésemre elmondta, hogy ismerte és tisztelte anyámat, s halálára való tekintettel megbízik bennünk – értsd, jó kislányok leszünk, és mindahányan visszatérünk –, ezért útleveleink kiadását engedélyezi. El is utaztunk, s idejében érkezünk a nancyi operaházba, ahol éppen elkezdõdött Robert Wilson hét órán át tartó előadása, A SÜKETEMBER PILLANTÁSA. Olyan egyedülálló színházi élményben volt részünk, amely látványával, tér- és idõszerkezetével felülmúlta korábbi tapasztalatainkat és elképzeléseinket. Kinyílt a világ. A fesztiválon mi is bemutattuk a repertoárunkat, majd hazautaztunk. Két év múlva bevonták útleveleinket, majd újabb két év elteltével, 1975 elején egy ugyancsak „négy szemközt” lezajlott belügyminisztériumi beszélgetésen arra szólították fel a társulat három alapító tagját, Halász Pétert, engem és Breznyik Pétert, hogy szerezzünk befogadó országot, sõt, hogy két és fél éves kislányunkat az államra hagyhatjuk, ha esetleg nem tudnánk eltartani. Azt azért ne feledjük, hogy valutát nem kaphatunk, kéz alatt szerzett dollárt pedig kivinni tilos. Emlékszem, a Ferihegyi repülõtérén az Air France párizsi járatának indulása előtt négyünk búcsúztatására megjelent néhány kilyukasztott újságot „olvasó” titkosrendõr, elegáns sötétszürke posztó télikabátban és sapkában apám, a szépen felöltözött hetvenhat éves Mama és az a vagy ötven ember, akik a színház nézõi, jobban mondva alkotótársaink voltak. Az utolsó pillanatban egyik barátunk Péter felsõ ingzsebébe gyûrt egy ötfontos bankjegyet. Jól jött, de én még ezt is szívesen mellõztem volna, ezen ne múljk az utazás.

Mint szûnyog a jégen

Én nem vagyok a szûnyog ellensége, akkor sem, ha csíp, ráadásul most az árva szûnyogra gondolok, amely akár még télen is ott zümmög a fejem körül a szobában, és nem bánt. Ha jégre szállna, törékeny lábai szanaszét csúsztatva ráfagynának. Még elképzelni is rossz.

2001 tavaszán három hetet Budapesten töltöttem. Férjemmel, Oláh Mátyással meglátogattam az egyetlen életben maradt felmenõmet, anyám sógorát, aki kedvesen, szeretettel fogadott. Beszélgetésünk során megkérdeztem tõle, tudja-e, hogy mi is történt valójában, miért volt börtönben az anyám, és miért végzett magával. Kérdésemem vagy

inkább tudatlanságomon meglepődve, tágra nyílt szemmel visszakérdezett: mondd, te tényleg nem tudod? Mint később kiderült, tulajdonképpen nagybátyám is pontatlanul tudta azt, amit szerinte nekem tudnom kellett volna. Mindenesetre megjegyezte, hogy ma már könyv formájában is hozzáférhető az ÁVH története egy bizonyos Kiszely Gábor tollából. Nagybátyám beszámolója a történetek vázlatos ismertetésére szorítkozott. Összefoglalta a sztálini cionista orvospert, az ő moszkvai diákéveiket, nagynéném rémületét, amikor nem kapott postát a nővérétől, majd azzal zárta, hogy végső soron anyám ellen nem is emeltek vádat, viszont a volt közvetlen főnökét, azt a borzalmas alakot agyonverték. Erről most hallottam először. Szépen megköszöntem a vacsorát – és a beszámolót, majd visszarepültem New Yorkba.

Mátyás időközben megvette az említett könyvet – címe ÁVH, EGY TERRORSZERVEZET TÖRTÉNETE.¹¹ Az utolsó fejezet a politikai rendőrség munkatársait sorolja fel. Név szerint szerepelnek a szüleim – Koós Béláné százados, Koós Béla alezredes és Soós Vera százados.¹² Első nekifutásra nem sikerült végigolvasnom a kötetet. Mivel részleteiben még nem ismertem sem a korszakot, sem a szüleim munkakörét, nem tudtam, hol keressem őket a szövegben, és nem is találtam rájuk. Mátyás megkérdezte tőlem, hogy kell-e még nekem ez a rosszul megírt könyv, mire én azt feleltem, nem, nem kell. Kidobta.

2002-ben már olyan hosszú időt töltöttem Budapesten, hogy szinte itt is laktam. Nem lehetett nem észrevenni, hogy megnyílt a Terror Háza. Engem anyám egykori „munkahelye” érdekelt volna, ha valóban idejárt dolgozni, márpedig 1946-tól 1951-ig itt működött a hivatalát az államvédelmi hatóság. Itt az alkalom, gondoltam, hogy ellátogassak – miként a bűnös visszajár a tett színhelyére, ugyan én már csak az időközben elhalálozott „tettes” lánya lennék. A közvetlen környezetemben senki sem lelkesedett a látogatásért, de én a fejembe vettem, hogy elmegyek, akár egyedül is.

A New York-i Lower East Side szűk utcáin, a huszadik század fordulóján fából és téglából három-négy emeletes bérházak épültek folyóvíz és áram nélkül. Mint másutt a magtárban, itt is falépcső vezetett fel középen az emeletre, ahol egy egybefüggő helyiségben közép-kelet-dél-európai bevándorlók laktak és dolgoztak. Többen részvartársból éltek. Szintenként, körülbelül 5 m x 20 m alapterületen lakott négy-öt család. Az Orchard Street elején egy ilyen épületet – időközben kigyulladt, de nem égett le – felújítás helyett „Bérház Múzeum”-nak rendeztek be. Hetente csak egyszer lehetett látogatni, akkor is kizárólag idegenvezetővel, hét-tíz fős csoportokban, előjegyzéssel. Egyes falakon megmaradtak az öt rovátkát egybehúzó ceruzajelek. Itáliából érkezett

¹¹ Kiszely Gábor: ÁVH, EGY TERRORSZERVEZET TÖRTÉNETE. Korona Kiadó, 2000.

¹² Kiszely: i. m. XIV. fejt. 374. és 376. o. A szerző a felsorolásban „Soós Vera százados” és „Koós Béláné százados” két külön személyként jegyzi, holott a két név egy és ugyanarra a személyre vonatkozik. Az ÁSZTL által rendelkezésemre bocsátott bírósági iratokban Koós Béláné, szül. Sós Vera áv. főhadnagy szerepel, az időzettel egy fokozattal alacsonyabb rangban. Egy rövid kitérő: „A Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságából és a Honvéd Határőrségből 1950. január 1-jével Államvédelmi Hatóság (ÁVH) néven önálló szerv alakult... Az ÁVH beosztottai a honvédséggel azonos rendfokozatokat viseltek, azaz a különbséggel, hogy a rendfokozat megjelölése előtt «államvédelmi» elnevezést, (illetve áv. rövidítést) kellett használni... Az egyenruha és a rangjelzés a honvédséggel azonos volt, de megkülönböztetésként a belső karhatalmi egységeknél a tányérsapkán körbefutó két színű szalagot és válllapot... használtak.” Boreczky Beatrix: AZ ÁLLAMVÉDELMI HATÓSÁG SZERVEZETE, 1950–1953. In: TREZOR 1, 91. o. Emlékezetemben dereng egy felvétel a családi fényképdobozból. Az igazolványképen anyám egyenruhát viselt. Mindvégig azt hittem, hogy katonai szolgálatot teljesített. „[A] fiatal ávhásokat odaadásra, vakfegyelemre, de egyben elhivatottságuk tudatára és szakmai gögöre nevelték feletteseik... A Péter Gábor belső köréhez tartozó Décsi Gyula ezredes a Külügyminisztérium egy vezető tisztviselőjének meg is jegyezte, hogy reális összehasonlítás alapján, szerinte, a fiatal ÁVH hadnagy rangja a külügyi titkárnak, a főhadnagytól a külügyminisztériumi tanácsosénak, a századosé a követének felel meg” – Szász: i. m. 113. o.

férfiak darabszámra, éhbérért vagy „ingyenlakásért” végezték a ruhauij-beillesztés műveleteit, magyarázta az illetékes „tárlatvezető”. Majd megkérdezte tőlünk, van-e közöttünk olyan, akinek a nagyszülei, dédszülei vagy akár ükszülei bevándorlók lettek volna. Csak én nem emeltem fel a kezem. Volt, aki ajánlkozott, és elmondta családjának történetét. A földszint emlékeztetett leginkább „múzeumra”. Tárlókban lehetett látni azokat a tárgyakat, melyeket „érintetlenül”, tanúságképpen akartak megőrizni. Köztük volt egy laposra száradt kiséger és megannyi bogártetem. Nekem még ennyi is sok volt a virtuális vagy „muzeális” nyomorból, de ennek ellenére érzéketes, valószerű és a valamikor ott élők, ott szenvedők méltóságát tiszteletben tartó tárlat élményében volt részem. Hasonló tapasztalat tanulsága érdekelt volna a terrormúzeumban is.

A kapu, a lépcsőház, a falak, a ház hangulatára lettem volna kíváncsi. Mátyás szolidaritásból velem tartott. Csatlakozott hozzánk a húgom is, aki végképp semmit sem tudott a szüleinkről, mit is csináltak, mielőtt ő megszületett volna 1956-ban. Egy augusztusi hétköznapi kora délutáni óráit választottuk, de még így is negyvenöt percig álldógtunk a tűző napon, mielőtt ránk került a sor. A Hűség Házának, de az ÁVO–ÁVH központjának is csak hűlt helyét találtam. Az irodákat kiállítótermékké alakították át, nem tudtam meg, hogyan nézhetett ki az a szoba, ahová dolgozni járt leendő anyám, de jobb is, nem szabad „helyreállítani” ezeket a helyiségeket. Ami engem illet, összeegyeztethetetlennek találok a múzeum fogalmát az erőszakos szervezetek tevékenységével. S ha már itt tartok, az áldozatok iránti tiszteletlenség, hogy névtelen arcukból montírozott falminta készült.¹³

Az egyik teremből a másikba terelődve olvastuk és néztük, ellenemre, a tudatlan múzeumlátogató érzelmeit borzongató filmfelvételeket, kinagyított állóképeket és feliratokat. Kiállításrendezők és külső-belső építészek mintegy Disneylanddó varázsolva idézték meg a két erőszakos szervezet fantomját. Az audiovizuális technológia és az installációk illetlen játékosága elterelte a figyelmemet. Folyton azzal küszködtem, hogy itt semmi sem igazi, amikor egyszer csak apám időskori fényképe meredt le rám a „vezérkari” tablóról. Ugyanez a kép jelent meg kisebb méretben a pince falán is. Mint szűnyog a jégen.

Húgomat olyannyira felzaklatta a látogatás, hogy elhatározta, elolvassa Kiszely könyvét. Megvásárolta, de nem sokra jutott vele. A témával is felhagyott, és a példányt nekem adta. Végigragtam magam rajta. Bevallom, hogy a zsurnalisztikából ismert, néhol ironizáló, néhol dramatizáló fogások nem segítettek kislabilizálni a hosszú idézeteket. A szerző a rendelkezésére álló dokumentumanyagot nem értelmezésre, elemzésre váró forrásként kezeli, hanem tényszerű bizonyítékul és illusztrációképpen a korszakról alkotott lesújtó véleményének taglalásához – időrendi sorrendben.

Hasonló nehézséget okozott a szokatlan szóhasználat. Számomra eddig ismeretlenek voltak az „önfelmérés” perek, a „szubsztantív veszélyeztetettség” vagy például a „susnya rágalmazás”. Egy történelmi mű stílusától elvárt távolságtartással nem tudtam összeegyeztetni a szerző kiszólásait – az itt-ott elejtett „Ejha”¹⁴ megjegyzésekre gondo-

¹³ Varga László emlékeztetett rá, hogy a névtelen áldozatok arcának „ötlete” a washingtoni Holokauszt Múzeum tervezőitől ered. Újraolvastam Radnóti Sándor idevágó cikkét az *Élet és Irodalom*ban. Az Egyesült Államok holokausztmúzeumaiban „vált általánossá az a látványos és hatásos múzeumi bemutatási mód, installáció, amelyet a Terror Háza is számos eredeti ötlettel gazdagított, miközben a közvetlen kapcsolódás – vedd össze a budapesti múzeum udvarának három emeletre nyúló falán az áldozatok armásait a washingtoni holokausztmúzeumban az »Arcok tornyával« – is szembeötlő”. Radnóti Sándor: Mi a Terror Háza? In: *Élet és Irodalom*, 2003. január 24. 15. és 20. o.

¹⁴ Kiszely: i. m. 9., 17., 154. és 156. o.

lok. Rájöttem, hogy valószínűleg olyan művel volt dolgom, amely az úgynevezett népszerűsítő ismeretések műfajába tartozik, és amely nem arra kíván választ adni, amit én kérdezek.

Megtudtam ugyan, hogy a Rákosi-rendszerben az ÁVH terrorizálta a lakosságot és következésképpen önmagát, ami addig sem volt egészen ismeretlen előttem, de nem kaptam magyarázatot a jelenség megértésére. Ami a szüleimet illeti, valóban fel-felbukkan a nevük, ha másként nem, valamelyik kolléga tanúvallomásában utalásként, ami nem elegendő információ ahhoz, hogy kiderüljön, mi volt a feladatuk, hogyan kerültek oda, mit csináltak, miért és meddig. Belátom, nem játszottak elég fontos szerepet.

*

Emlékszem, egy alkalommal hallottam „rosszat” mondani az anyámról. 1994-ben Halász Péter, aki még a nyolcvanas évek végén saját különálló színházi csoportot indított, az utóbbi pár évben pedig Budapesten dolgozott, megkért, hogy a nyári amszterdami fesztiválon Gogol *AZ ŐRÜLT NAPLÓJÁ*-ból olvassak fel angolul egy részletet. Ő játszotta az őrültet. Egymást keresztező fénynyalábok ketrecébe zárt térben rögtönözte a „spanyol király” monológját. Az előadás előtt figyelmeztetett, hogy a szöveg nem kis meglepetést tartogat majd számomra. Figyelmemet nem is kerülte el, amikor azt kiabálta a megbombolt agyú írnok, hogy a volt anyósa halálos ítéleteket írt alá – mindezt széles mozdulatokkal illusztrálta, mintha nevét firkantotta volna alá egy képzeletbeli papíron –, majd azt ecsetelte, hogy emiatt az asszony évek múltán öngyilkosságot követett el. Ez nemcsak azért lepett meg, mert anyám halálának ezt a magyarázatát valószínűtlennek tartottam, bár sem az „őrültnél”, sem nálam nem volt kéznél „bizonyíték”, hanem azért is, mert, badarság, gondoltam, mi köze mindennek az ifjú holland nézőkhöz egy forró augusztusi estén. Egyébként is, az én anyám magánzárkában volt, és öngyilkos lett, semmit sem lehet tudni.

A lassan három évvel ezelőtt feltett kérdéseimre máig is csak megközelítő, részleges választ kaptam. A történetek feltárása és megértése érdekelt volna, ám ez egyrészt a dolgok felfoghatatlan természeténél fogva, másrészt rajtam kívül álló – aktuálpolitikai – okokból akadályokba ütközött.

A hiátusok ellenére bizonyos adatok érvényessége, nagy szomorúságomra, sajnos vitathatatlan. Leendő anyám, Sós Vera tizenkilenc éves korában, 1945 elején lépett munkába a Belügyminisztériumnál. Ősztől a Sajtórendészeti Osztályon, 1946 szeptemberétől 1950-ig pedig Szücs Ernő áv. ezredes titkárságán dolgozott. 1948 januárjában születtem én. Ebben az évben apám a Marxista–Leninista Pártfőiskola hat hónapos tanfolyamát végezte el. 1949-től négy éven át ő is mint „a pártbizottság titkára”¹⁵ ugyanide, az időközben átkeresztelt Sztálin út 60.-ba járt hivatalba, bár 1952-ben helyileg már feltehetően máshová. 1951 őszén megszületett az öcsém. 1952 nyarán Sós Vera a Külügyminisztériumba került, ahonnan 1953 januárjában elvitték – kihallgatásra. Tizenegy hónapig tartó fogság után szabadult. A rá következő évben, 1954 februárjában a Hadbíróság vádat emelt ellene, meghozta utólagos ítéletét, és a magánzárkában eltöltött időszakot beszámítva a büntetést letöltöttnek tekintette. Sós Verát rangjától megfosztották, a pártból kizárták.

(A teljes kézirat A NEM KÍVÁNT HAGYATÉK címmel 2006 tavaszán jelenik meg az Akadémiai Kiadónál.)

¹⁵ KOÓS BÉLA. RÖVID ÉLETRAJZ (1921–2000). Varga: KÁDÁR JÁNOS BÍRÁI ELŐTT. 702. o.